

Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz'e Sürgünler*

Mucize ÜNLÜ**

Özet

Sürgün olgusu Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren mevcuttur. Başlangıçta daha çok iskân amaçlı sürgünler gerçekleştirilirken daha sonraki yıllarda sürgün uygulamalarında cezalandırma amacı ön plana çıkmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte sürgün daha sık başvurulan bir cezalandırma yöntemi olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren asayiş problemini belirginleştirdiği Balkanlarda da güvenliği sağlamak için başvurulan cezalandırma yöntemlerinden biri sürgün olmuştur. İpek, Prizren, Vulçitrın, Yakova, Bosna ve çevresi, Tırhala gibi yerlerden uzaklaştırılanların gönderildiği mahallerden biri Karadeniz bölgesidir. Özellikle Kastamonu, Çorum, Sinop, Samsun, Trabzon gibi vilayetler Balkanlı sürgünlere menfa olmuştur. Osmanlı yönetimi sürgünlerin talep ve şikâyetlerini cezaya çarptırıldıkları andan itibaren dikkate almış bazen genel aflarla bazen de mazeretlerine binaen münferit aflarla salıverilmelerine imkân tanımıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Balkanlar, Karadeniz, sürgün, iskân, asayiş, af.*

The Exiles from Balkans to Black Sea Coast after The Tanzimat

Abstract

The fact exile had been since the establishment of Ottoman State. Although in the early period the exiles were for population later the exiles became for punishment. During the period of Tanzimat the exile became a punishment method which was used frequently. Since the second half of XIXth century the exile became a punishment method for Balkans where appeared public security problems. One of the location where population from İpek, Prizren, Vulçitrın, Yakova, Bosnia and Tırhala were exiled was the coast of Blacksea. Especially the vilayets like Kastamonu, Çorum, Sinop, Samsun, Trabzon were penal location for these exiles. The Ottoman government had considered the demands and complaints of the exiles as from their punishment, sometimes liberated them by amnesty and sometimes by remission of a sentence.

***Key Words:** Balkans, Blacksea, exile, population, public order, amnesty.*

Giriş:

Siyasî ve kültürel mirasını büyük ölçüde Anadolu Selçukları, Büyük Selçuklar ve Abbasilerden alan Osmanlı Devleti'nde hukukun esas temelini İslam Hukuku oluşturmuştur. İslam kaynaklarına dayanarak oluşturulan bu hukukun boşlukları padişahların koydukları örfî kurallarla doldurulmuştur. Müslüman olmayanlara ve ülkede yaşayan yabancılara ise kısmen Osmanlı hukuk sistemi kısmen de kapitülasyon ve benzeri antlaşmalardan kaynaklanan farklı hukuk kuralları uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kendine özgü hukuk sistemini oluşturan bu yapı aşamalı olarak Cumhuriyet dönemine

* Bu makale Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde gerçekleştirilen CIEPO 17'de sunulan bildirinin geliştirilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Samsun.

kadar devam etmiştir¹.

Tanzimat'la birlikte imparatorluk genelinde idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda gerçekleştirilen düzenlemeler hukuk alanında da olmuştur. Tanzimat hükümetleri zikredilen alanlarda Batı'ya uyum sağlamaya çalışırlarken Batı'nın hukuk kurum ve kurallarını da imparatorluğa yerleştirmeye önyak olmuşlardır. Gerek Tanzimat'a kadar olan dönemde ve gerekse artık Batı hukukunun benimsenmeye başlandığı Tanzimat sonrası dönemde farklı sebeplerle ve farklı şekillerde gerçekleştirilen sürgün uygulamaları, Osmanlı hukukî yapısı içinde önem arz eden olgulardan biridir. Osmanlı hukuk tarihine ilişkin önemli incelemeleri gerçekleştiren Ömer Lütfi Barkan sürgünü, “*teşkilatlı bir devlet idaresinin sistemli bir şekilde yaptığı tehcir ve iskânlardan biri olup bir iskân usulüdür*” şeklinde tanımlamakta ve imparatorluk kurulurken bu usule sıklıkla başvurulduğunu belirtmektedir². Nitekim kuruluşun itibaren idarî ve inzibatî tedbirlerle ve genellikle ceza olarak verilen sürgün hükümlerinin yanı sıra belirli bir bölgenin iskânı için verilmiş sürgün kararları da vardır. Osmanlı Devleti, sürgün usulü ile iskân yöntemini kendinden önceki diğer büyük Türk devletleri ve Bizans'tan devralmıştır. Yeni fethedilen bir bölgenin Türkleştirilmesi veya bir bölgenin emniyet ve imarı için iskân yapmak gerektiğinde, devlet bu yönetime başvurmuştur³. Bu çerçevede başıboş göçebeler veya bir bölgenin sorunlu halkı, imparatorluğun uzak yörelerine gönderilirdi. Özellikle fetihlerin devam ettiği ilk yıllarda Osmanlılar kendi topraklarına gelen Müslüman Türk halkın Balkanlara göçünü sürekli teşvik etmiştir. Nüfus fazlasını yerleştirme amacının yanında, askerî ve malî şartlar da bu iskân ve toplu sürgün yöntemini gerekli kılmıştır⁴. Sürgün olarak Rumeli'ye gidenler, XVI. yüzyıl⁵ sonuna kadar bu bölgenin iskânında önemli rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra Anadolu Beylikleri topraklarının Osmanlı topraklarına katılması, göçerlerin uyumsuz davranışları ve ayaklanmalar birer sürgün nedeni olmuştur. Anadolu'daki bazı ayaklanmaları bastırmak, muhalif gurupları dağıtmak ve aynı hareketin tekrarlanmasını önlemek amacıyla da topluluklar sürgün şeklinde Rumeli'ye gönderilmişlerdir⁶. Bu zorunlu iskân neticesinde hem Rumeli daha hızlı bir şekilde fethedilmiş, hem de nüfusta etnik dengeler sağlanmıştır⁷.

İstanbul fethedildikten sonra hızla imar etmek ve şehre canlılık kazandırmak için sürgün metodu ile çok sayıda insan buraya getirilmiştir. Fatih Sultan Mehmet, sürgün yöntemiyle şehre nüfus yerleştirme uygulamasını saltanatının sonuna kadar tatbik etmiştir⁸. Trabzon fethedildikten sonra da Amasya, Çorum, Tokat, Samsun gibi şehirlerden buraya Müslüman halk gönderilmiştir. Yine Arnavutluk'tan bazı asilzade ve asker aileleri Trabzon'da iskân edilmişlerdir. Aynı şekilde Kıbrıs'ın fethini müteakiben bazı Anadolu

¹ M. Akif Aydın, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 15-16; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara 1996, s. 39.

² Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1949, 11(1-4), s. 544-546.

³ Barkan, s. 546.

⁴ Mehmet İnbâşi, “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve İskân Siyaseti”, *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 157.

⁵ Bu yüzyılda gerçekleştirilen sürgünlere bir örnek olarak bkz. Feridun M. Emecen, “XVI. Asır Başlarında Bir Göçün Tarihçesi Gelibolu'da Sirem Sürgünleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, X, İstanbul 1990, s. 161-179.

⁶ Halime Doğru, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti”, *Türkler*, IX, s. 170-173.

⁷ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul 2001, s. 27.

⁸ Kenan İnan, “Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un Fethi ve Etkileri”, *Türkler*, IX, s. 284-285.

vilayetlerinden her on aileden birinin Kıbrıs'a iskânı kararlaştırılmıştır⁹. Tebriz, Mısır, Yemen, Sakız Adası gibi yerler fethedildiğinde ise buralardan daha çok vasıflı elemanlar Osmanlı ülkesine göçürülmüştür. Buradaki amaç ülkeye vasıflı ve deneyimli elemanlar kazandırarak ülkenin kalkınmasına katkıda bulunmaktır¹⁰.

Kuruluş devrinde ve fetihlerin devam ettiği yıllarda zikredildiği üzere genellikle yeni fethedilen yerlerin iskân, imar ve şenlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen sürgünler sonraki dönemlerde daha ziyade cezaî müeyyide olarak uygulanmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve yüzyılın sonuna kadar etkisini gösteren suhte ayaklanmalarına karışan, güvenliği bozan, soygunculara yardım ve yataklık eden kişilerin Rodos ya da Kıbrıs'a sürülmeleri için fermanlar çıkmıştır¹¹. Çeşitli padişahlar döneminde düzenlenen kanunnamelerde de sürgün cezasını gerektiren suçlarla ilgili ifadeler yer almıştır. Örneğin I. Selim Kanunnamesi'nin ceza hukukuna ait sorunları düzenleyen birinci kısmında “*bir kimsenin hırsız veya kahbe olduğu yönünde mahallesi veya köyü cemaati şikâyetinde bulunur ve bize gerekmez diye reddederler ise ve o kişinin töhmeti insanlarca bilinse mahallesinden ret edip süreler. Eğer vardığı yerde de kabul etmezlerse şehirden süreler*” ifadeleri yer almaktadır¹².

Tanzimat sonrası cezalarda, dönemin Avrupa'sında görülen eğilimlere uygun bir şekilde bedene yönelik şiddet içeren uygulamalardan, ağır işlerde çalıştırma, sürgün ve kısa süreli hapse doğru bir yönelme olmuştur¹³. Sürgün cezasında amaç, kişinin bulunduğu mahalden bir başka yere gönderilerek tehlikesiz hale getirilmesidir. Bununla bağlantılı olarak Kalebentlik cezası da daha çok nizam-ı memlekete karşı işlendiği düşünülen fiillerden suçlu bulunan kişilere verilirdi ve sürgün cezasını bir kale-şehrin surları içinde yaşama zorunluluğunu getiriyordu. Kürek cezası ise kişinin devlet hizmetinde zorunlu çalıştırılması hizmeti olup daha çok donanmada kürek çekmek şeklinde uygulanmıştır¹⁴.

3 Mayıs 1840 tarihli ceza kanunu, suçları; kanuna muhalefet, padişah ve devlete karşı işlenen suçlar, isyan, anarşi (fesat), dövme, sövme, hakaret, gasp, rüşvet, silah çekme, yol kesme gibi guruplara ayırmakta, ölüm cezası gerektiren suçları da tespit etmekteydi. Ta'zir cezaları arasında katl, kürek, hapis ve memuriyetten çıkarmanın yanı sıra sürgün de yer almaktaydı¹⁵.

Belgelerde sürgün kavramı en çok “*nefy ü iclâ, iclâ, nefy ü irsal, sarf ü tahvil, tahvil-i me'muriyet*” terimleriyle ifade edilmiştir. Sürülenler için “*menfi*”, sürgün yeri için “*menfa*”, af ve salıvermelerde ise “*ıtlak, afv ü ıtlak, ıtlak-ı sebil, sebil, sebilin*” gibi

⁹ Hüseyin Arslan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, İstanbul 2001, s. 265.

¹⁰ Arslan, s. 345.

¹¹ Arslan, s. 320.

¹² Yaşar Yücel-Selami Pulaha, *I. Selim Kanunnamesi*, Ankara 1995, s. 54.

¹³ Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 77.

¹⁴ Yıldız, s. 19. Kürek cezası ile ilgili olarak bkz. Mehmet İpşirli, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, İstanbul 1982, s. 203-248.

¹⁵ Bozkurt, s. 97; Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, I, İstanbul 1995, s. 336.

terimler kullanılmıştır¹⁶. Şeriye sicillerinde halka zulüm, asayiş ve inzibatı bozmak, tagallüb, tezvîr ve teşvik, ihmal ve rüşvet, keyfî sebepler ve çekememezlik, ahlaksızlık ve dinî sebepler sürgüne gerekçe olarak yer almıştır. Ayrıca sicillerde siyaseten ve idareten sürgünlere de rastlanmıştır¹⁷.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda isyan ve karışıklıklar artmış, sükûneti sağlamak zorlaşmıştır. Rumların bağımsızlığını kazanması, diğer Balkan milletleri için ulus devlet kurma yönünde emsal teşkil etmiştir. Buradan hareketle ayrılıkçı fikirlerin güçlendiği bölgede özellikle Kırım Harbi'nden sonra yaşanan siyasî gelişmeler, Rusya'nın bölgeye müdahalesi, Tanzimat ve Islahat Fermanları doğrultusunda yapılmak istenen düzenlemeler ve hepsinden önemlisi Osmanlı devlet otoritesindeki boşluk asayişin sağlanmasını güç hale getirmiştir. Bu ortamda başvuru cezalandırma yöntemlerinden biri sürgün olmuş ve Balkanlardan çeşitli Anadolu vilayetlerine, Adalara ve Ortadoğu'ya sürgünler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Karadeniz'de birçok yöre, sürgünler için menfa olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanzimat sonrası döneme ait Osmanlı belge ve defterlerinde sürme, sürgün etme, uzaklaştırma, memleketten çıkarma manalarında nefy, tagrib, iclâ, teb'id, tard gibi terimler kullanılmıştır. Daha önceki dönemlerde sürgüne sebep olan eylemlerin aynı şekilde Tanzimat sonrası dönemde de sürgün gerekçesi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre; emniyet ve asayiş bozacak hareketlerde bulunmak, şakilik, eşkiya ile ortaklık, halktan zorla para almak, halk üzerinde nüfuz kurarak şahsî menfaat temin etmek, katl, gasp, hırsızlık, cünha ve cinayet sürgün ile sonuçlanan fiillerdendir. Bunun yanı sıra padişah ve hükümet aleyhinde yakışsız sözler sarf etmek, sözlü ve fiilî muhalefette bulunmak, halkı hükümet memurları aleyhine tahrik etmek ve ıslahat kararlarına karşı çıkmak da bu kabil eylemlerdendir. Ayrıca camiye hakaret, dine aykırı açıklamalarda bulunmak, dinî duyguları istismar etmek gibi sebeplerle de sürgün cezaları verilmiştir.

Balkanlı Menfilerin Sürülme Nedenleri ve Sürgün Yerleri:

Tanzimat sonrası dönemde Balkanlarda İpek, Yakova, Vulçitrın, Prizren gibi bölgeler asayiş problemi yaşanan yerlerdendir. Mahallî idareciler bu yöreler halkının, zararlı ve aşırı hareketlerinin cezalandırılmaması sebebiyle şikâyetlerini artırdıkları düşüncesindedirler. Sözü edilen bölgeler halkı asker, aşar ve ağnam vergileri gibi mükellefiyetlere muhalefet göstermekte ve bu tavırları ile diğer bölgeler halkını etkilemekteydiler. Nitekim Vulçitrın kazası reisleri İpek, Yakova ve Prizren kazaları halkıyla sekiz maddelik bir besa¹⁸ akdetmişlerdi. Bu çerçevede birliklerinin hükümetçe desteklenmesini istemişler, aksi halde hükümetin emirlerine uymayacaklarını ve ferman çıkmadıkça yükümlülüklerini yerine getirmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bu girişim diğer bölgeler halkı üzerinde olumsuz etki yaratacağından yöneticiler, söz konusu oluşuma

¹⁶ M. Çağatay Uluçay, "SÜRGÜNLER Yeni ve Yakınçağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", *Belleten*, 60/15, Ankara 1951, s. 510-511.

¹⁷ Uluçay, s. 513-531.

¹⁸ *Besa*, Arnavutça'da ahd vermek, taahhüt etmek anlamlarına gelmektedir. Ayrıca kan güden hasımlar arasında ahd ile akdolunan mütarekeye de besa denilmektedir. (Şemseddin Sami, *Kamüsü'l-Türki*, Dersaadet 1317, s. 292).

katılan kişilerin uzak memleketlere tardını gerekli görmüşlerdir¹⁹.

Balkanlardan sürülenlerin gönderildiği Karadeniz şehirlerinden biri Kastamonu'dur. 1904 yılı ortalarında Kosova vilayeti Müslüman ahalisinden 155 kişi Kastamonu ve Adana vilayetlerine gönderilmiştir. Bunların 108'i ıslahat kararlarını kabul etmemeleri yönünde halkı tahrik eden ulema, rüesa, muhtar, kethüda ve esnaf zümresinden kişilerdir. 46'sı jandarma teşkilatında görevli oldukları halde rıza dışı hareketlerde buldukları için sürülmüştür. Bir kısmı ise katl, gasp gibi eylemlerde buldukları için Müslüman ve Hıristiyan halk, hatta ecnebler tarafından şikâyet edilen şirret erbabından kişilerdir. Aynı tarihte Kastamonu'ya Manastır vilayetinden de 19 kişi sürülmüştür. Eşkîya oldukları tespit edilen bu kişiler, Hıristiyan köyleri halkını ve bekçilerini tehdit etmişlerdir. Hıristiyan halka yönelik bu hareketler ecnebler tarafından Müslümanlar aleyhine kullanılmış ve sefaretler aracılığıyla bölgeye müdahale etmelerine sebep olmuştur. Bu bakımdan bu tür hareketler mahallî yöneticileri tedirgin etmiştir.

Kosova ve Manastır Müslüman halkından olup Adana, Kastamonu ve diğer Anadolu vilayetlerine sürülen kişilerden zararsız olduğuna kanaat getirilenler bir süre sonra padişahın affına mazhar olmuşlardır. Bunlardan bir kısmı şartlı olarak salıverilmiştir. Bir kısmının ise asayiş sağlanana kadar salıverilmemeleri kararlaştırılmıştır. Bunlar halkı tahrik edip, hükümeti zor durumda bırakmayı alışkanlık haline getiren kişilerdir. Bu gelişmeler olurken Müslüman halkın, devletin Bulgarlara daha merhametli davrandığı ve bunun adil bir uygulama olmadığı yönünde serzenişte bulunmaları, salıverilenlerin daha çok gayrimüslim olduğunu düşündürmektedir. Bu yakınma dikkate alınmış olmalı ki yöneticiler, bölgeden sürülen Müslümanların hüviyetlerinin ve sürgün sebeplerinin yeniden araştırılmasına karar vermişlerdir²⁰.

Yaklaşık bir buçuk yıl sonra Kosova vilayetinden Kastamonu'ya 52 kişi daha sürgün edilmiştir. Bunların 27'si Yakova'dan, 18'i İpek'ten, 5'i Luma'dan ve 2'si Prizren'den sürülmüştür. Yakova'dan sürülen 27 kişinin ikisi müderris, ikisi kethüda, biri imamdır. Aralarında eşraftan kimseler de bulunmaktadır. Sürülenler genellikle memurları tehdit etmek, şekavet ve fesada kalkışmak ya da alet olmak, halkı hükümet aleyhinde tahrik etmek, halka zulmetmek, dinî kimliğini kullanarak şahsî çıkar elde etmek, katl, cürüm ve yol kesmek gibi suçlarla itham edilmişlerdir. Sözü edilenlerin birçoğu ıslahı mümkün olmayan, asayiş ve emniyet için zararlı ve insaniyet düşmanı olarak tanımlanmışlardır²¹. Daha önce de muhtelif tarihlerde Vulçitrın, Piriştine ve Preşova kazaları halkından 9, Serfice halkından 11 ve Siroz sancağından 2 kişi aynı suçlardan

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret-Mektubi Kalemi Mühime (A.MKT.MHM), Nr. 484/50, 18 Temmuz 1295/ 30 Temmuz 1879.

²⁰ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Sadaret (Y.PRK.A.), Nr. 13/81, 12 Temmuz 1320/ 25 Temmuz 1904; Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler (Y.PRK.MK.), Nr. 19/77, 1 Ağustos 1320/ 14 Ağustos 1904. Yaklaşık bir yıl önce de Prizren ve Yakova ahalisinden 42 kişi Kastamonu'ya ulaştırılmak üzere Selanik'ten görevlendirilen jandarma ve memurlar gözetiminde İnebolu iskelesine sevk edilmişlerdir. (Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), Nr. 244/111, 11 Mayıs 1319/ 24 Mayıs 1903).

²¹ BOA, Yıldız Arşivi Perakende Umumi (Y.PRK.UM.), Nr. 24/136.

dolayı sürülmüşlerdir²². Kastamonu'ya sürülenlerin kurtuluşunu temin etmek üzere, Yakova'da bir heyet oluşturma hazırlıklarının yapıldığı yönünde duyumlar alınınca hükümet harekete geçmiş ve bu tür girişimlerin ecnebilerin emellerine hizmet edeceğini belirterek gerekli tedbirin alınması konusunda Kosova vilayetini uyarmıştır²³.

Toplu sürgünlerin yanı sıra kimi zaman da münferit sürgün cezaları verilmiştir. Örneğin Manastır'da Besim Paşa Camii'nde vaaz eden Hoca Şakir Efendi şer'i şerife aykırı açıklamaları ve ehl-i sünnet hakkında sarf ettiği sözler sebebiyle oradan sürülmüştür. Müftünün ihtarlarını dikkate almayan hocanın tavırlarında ısrar etmesi halk arasında heyecan yarattığından idareten sürülmesi uygun görülmüştür²⁴.

Savaş dönemlerinde ve bazı siyasi gelişmelerin zuhur ettiği devirlerde²⁵ suç, dolayısıyla da ceza olguları daha fazla belirginleşmiştir. Bu bağlamda Balkanlar ayrı bir önem arz etmektedir. Meşrutiyet'in ilanından önce birçok cinayet işleyen ve halka zulmeden, daha sonra bu eylemlerini sürdürerek halktan "*deruhte*" adıyla para aldıkları için tevkif edilen Prizren'li 8 kişinin, o havalide bulunmaları uygun görülmediğinden, Kosova ve İlbasan Divan-ı Harb-i Örfilerince Anadolu'nun uzak vilayetlerine sürülmelerine karar verilmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra da Kosova ve Manastır'dan birçok kişi sürgün cezasına çarptırılmıştır. Bunlardan İpek'li Hurşid Bey halka zulmederek şahsî menfaat temin ettiği için müebbeten, Piriştine'li 4 kişi halk üzerinde nüfuz kurmaya çalıştıkları için 10'ar yıl, İlbasan sancağı Peklin kazasının hatırı sayılır kişilerinden Timur Paşa nüfuzunu hükümet aleyhine kullandığı için 3 yıl, Yakova'lı müderris Hasan Efendi ile eşraftan 4 kişi de ihtilâl sırasında halkı hükümet aleyhine kışkırttıkları için müebbeten sürgün cezasına çarptırılmışlardır²⁶.

Kastamonu dışında Samsun, Sivas, Çorum, Merzifon, Sinop gibi şehirler de Balkanlı menfilere ev sahipliği yapmıştır. 1843 yılında, tanınmış eşkıyalardan Kozana'lı Penaki 15 Müslüman'ı esir alarak para ve eşyalarına el koymuştur. Sorgusunda suçlamaları reddetmiş olmasına rağmen Kozana kaymakamlığı adı geçen kişinin daha önce de ceza almış bir sabıkalı olduğunu bildirince İdare-i Örfiye Kanunnamesi'nin 6. maddesi doğrultusunda Samsun'a sürülmüştür. Nitekim bahsi geçen 6. madde şüpheli ve sabıkalı gruhundan olan şahısların başka bir mahalle teb'ini gerekli kılmaktaydı²⁷. Daha sonraki yıllarda da Samsun'a münferit sürgünler olmuştur. Örneğin Yunanlı bir din adamı, 1908 yılında Makedonya'da bir İngiliz subayının öldürülmesi olayında suç ortağı olduğu

²² BOA, İrade Dahiliye, Nr. 76589, 12 Teşrin-i sâni 1301/ 23 Kasım 1885; Y.PRK.UM., Nr. 17/43, 4 Haziran 1306/ 16 Haziran 1890; Y.PRK.A, Nr. 3/85, 15 Rebiülevvel 1301/ 13 Ocak 1884.

²³ BOA, Yıldız Arşivi Perakende Askeri Maruzat (Y.PRK. ASK.), Nr. 235/53, 27 Kanun-ı evvel 1321/ 9 Ocak 1906.

²⁴ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.), Nr. 30/19, 27 Mart 1309/ 8 Nisan 1893.

²⁵ Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı İngilizler tarafından basıldıktan sonra milletvekillerinden bir kısmı ile İngilizlerin emellerine karşı oldukları düşünülen devlet adamları, gazeteciler ve şairler yakalanarak Malta'ya sürülmüşlerdi. Bu konu ile ilgili olarak bkz. Osman Öndeş, "Malta Sürgünleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/11, İstanbul 1970, s. 44-49; A. Ömer Türkeş, "Malta Sürgünleri", *Popüler Tarih*, Kasım 2002, s. 50-55.

²⁶ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), Nr. 146/4, 23 Teşrin-i evvel 1326/ 7 Kasım 1910.

²⁷ BOA, İrade Dahiliye, Nr. 790/64208, 25 Haziran 1295/ 6 Ağustos 1879.

gerekçesiyle Samsun'a gönderilmiştir²⁸. 1914 yılında da Samsun'a sürülenler olduğu anlaşılmaktadır. Canik Mutasarrıfı'nın Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 8 Kasım 1914 tarihli telgrafta, siyaseten ve idareten Samsun'da sürgün olarak bulunan kişiler ve sürgün sebepleri belirtilmiştir. Buna göre Samsun'da 10 sürgün bulunmaktadır. Bunlar halkı tahrik etmek ve asayiş ihlal etmek, yaralama ve huzuru bozmak gibi suçlara istinaden sürülmüşlerdir. Aynı dönemde aynı sebeplerle diğer Karadeniz şehirlerine de sürülenler olmuştur. Muhtemelen ülkenin içinde bulunduğu savaş atmosferi sürgün cezalarının artmasında etkili olmuştur²⁹.

Balkanlı sürgünler için menfa olan yerlerden bir diğeri Sivas'tır. Buraya özellikle Bosna ve Tırhala tarafından sürgünler gönderilmiştir. Bosna civarında “*serkeşane*” hareketlerde bulunmaları sebebiyle yakalanan 11 kişi Meclis-i Ahkam-ı Adliye'deki muhakemeleri sonunda bir daha Bosna'ya ayak basmamak üzere Sivas'a sürülmüştür. Yine daha önce binbaşılık hizmetinde bulunmuş olan ve eşkıya ile işbirliği yapmakla suçlanan Tırhala sancağından İbrahim Bey'in süresiz olarak Sivas'a sürülmesi için emir çıkmıştır³⁰. Ancak bir taraftan da daha önceki yıllarda Bosna tarafından benzer gerekçelerle sürülmüş olanlar “*ıslah-ı nefis*” etmiş olabilecekleri gerekçesiyle affedilerek memleketlerine gönderilmişlerdir³¹.

Karadeniz'de menfilerin yoğun olduğu mahallerden biri de Çorum'dur. Buraya genellikle savaş yıllarında siyasî sürgünler gönderilmiştir. Çorum'daki mahallî idare ile merkez arasında yapılan yazışmalardan bölgede civar yerleşim yerlerinden sürülenlerin yanı sıra çeşitli Anadolu vilayetlerinden ve İstanbul'dan da gönderilenlerin bulunduğu anlaşılmaktadır³². I. Dünya Harbi yıllarında Çorum'da 10'u İngiltere, 6'sı İtalya, 6'sı Karadağ, 3'ü Fransa, 3'ü Rusya, 1'er tanesi de Yunanistan ve Hollanda tâbiyetinde olmak üzere 30 ecnebi sürgün bulunmaktadır. Bunların bir kısmı Osmanlı hükümeti aleyhinde İstanbul Rumlarını tahrik ettikleri ve kargaşaya sebep oldukları için, bir kısmı şüpheli hareketleri görüldüğünden, bir kısmı da süregelen harp hali dolayısıyla sürülmüşlerdir³³.

²⁸ *The Times*, 25 February 1908, Nr. 38578.

²⁹ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 1. Şube (DH.EUM.1.Şb.), Nr. 1/19, 26 Teşrin-i evvel 1330/ 8 Kasım 1914; DH.EUM.1.Şb., Nr. 8/20, 1 Teşrin-i sâni 1333/ 1 Kasım 1917.

³⁰ BOA, *Nefis ve Kısas Defteri*, Nr. 2, s. 153/3; *Nefis ve Kısas Defteri*, Nr. 4, s. 188/1, Evahir-i Rebiülahir 1279/ 4-14 Ekim 1863.

³¹ BOA, *Nefis ve Kısas Defteri*, Nr. 3, s. 107/1, Evasıt-ı Rebiülevvel 1265/ 4-14 Şubat 1849. Bazen de Karadeniz'den Balkanlara sürgünlerin olduğunu görmekteyiz. Örneğin Karahisar-ı Şarki ahalisinden olup İstanbul'da bir medresede talebe olan Şahin Ali cünha vakası sebebiyle memleketine nefis ve icla edilmiş fakat buradan firar etmiştir. Yakalandığında ise Filibe kazasına sürülmüştür. (*Nefis ve Kısas Defteri*, Nr. 2, s. 99/2, Evahir-i Cemazilevvel 1262/17-26 Mayıs 1846).

³² BOA, DH.EUM.1.Şb., Nr. 9/23.

³³ BOA, Dahiliye Nezareti Ecanib Müdüriyeti (DH.EUM.ECB.), Nr. 17/22, 33/34. Osmanlı hükümeti savaş döneminde devletler hukukuna ve 15 Haziran 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi'ne aykırı hareket eden İngiltere, Fransa ve Rusya'ya defalarca protesto notası vererek sivil yerleşim merkezlerine yapılan saldırıların durdurulmasını istemiştir. Ancak bu notalardan cevap alınmayınca misilleme olarak nitelendirilebilecek bazı önlemler almak durumunda kalmıştır. Bu çerçevede Osmanlı ülkesinde ikamet eden İtilaf Devleti vatandaşlarının buldukları yerlerden başka yerlere sürgün edilmeleri ve Osmanlı Devleti'nde üst düzeyde görev yapan kişilerden bazılarının tutuklanarak ülkenin iç kısımlarına gönderilmeleri gibi kararlar alınmıştır. Bu karar doğrultusunda sürülenlerden bazıları da Çorum'a

Bu dönemde Osmancık'a Balkanlı bir menfi olarak sabık İpek mutasarrıfı Hayrettin Bey idareten sürülmüştür³⁴.

Balkanlı sürgünlerin gönderildiği bir diğer önemli şehir Sinop'tur. Bu şehirde de daha çok siyasi sürgünler bulunmaktadır. Meşrutiyet'in ilanından sonraki dönemde muhalefet yaparak memleket asayişini ihlal ettiği düşünülen bazı kişiler ile işsiz ve serseri guruhundan çok sayıda kişi bu şehre gönderilmiştir³⁵. Burada sürgünde bulunanların çoğunluğu İstanbul'dan gönderilmiştir. Bunun yanı sıra Bitlis, Van, Aksaray, Sivas, Nevşehir, Kastamonu, Ergani, Çarşamba gibi bölgelerden de sürülenler olmuştur. Balkanlı sürgün olarak ise Kosova'dan Taşlıca liva kâtibi ile pervekar Kızanlıklı Mustafa dikkati çekmektedir. Sinop'a sürülenler arasında şeyh, imam, hafız, müezzin, türbedar gibi dinî kimliği olan kişilerin yanı sıra muallim, dersiam ve maarif müfettişliği yapmış eğitim mensupları ve eczacı, baytar gibi sağlık personeli yer almaktadır. Attar, ekmekeçi, kahveci, kömürcü, sebzeçi, gazinocu, kömürcü, yelkenci, demirci, rençper gibi meslek guruplarından kişilerle çeşitli mesleklerden emekli veya kadro harici kalmış olanlar da sürgünler arasında bulunmaktadır. Eskiden kaymakamlık, naiblik ve posta müdürlüğü gibi idarî görevlerde bulunmuş şahıslar sürülenler arasında ayrıca dikkat çekmektedir. Yine sürgünler arasında Bosna muhacirlerinden kişiler ile sebzeçi esnafından bir kişi, Kırımli bir pervekar, Galata gümrüğünden kadro harici bir kişi şeklinde kayıt düşülen gayrimüslimler de bulunmaktadır.

Sürgünlerden bahsedilirken “*kumarbaz ilyazarı*”, *Balat'ta kumarbaz*” gibi ifadelerin yanı sıra Arap, Gürcü, zenci gibi tanımlamalar da dikkat çekmektedir. Sürgün listelerinden hareketle Dahiliye Nezareti, Evkaf Kitabeti, Tersane, Rüşumat İdaresi, Şirket-i Hayriye, Adliye, Reji ve Mühendishane-i Hümayun en çok sürgün veren birimler olarak görülmektedir.

1913 yılı Eylülünde askerî idarece Sinop'a sürülen şahısların yardıma muhtaç ailelerine yevmiye verilmesi yönünde karar çıkmış ve bu çerçevede 6.526 kuruş 30 para tahsis edilmiştir³⁶. Yaklaşık bir yıl sonra bu kişilerin yardıma muhtaç ailelerine yaşları ve kaç nüfus oldukları dikkate alınarak yevmiye verilmiştir. Buna göre 1-10 yaş arasındakilere 3, 10-20 yaş arasında olanlara 4, 20 yaşın üzerinde olanlara da günlük 5 kuruş ödenmiştir³⁷. Ancak daha sonra yevmiye tahsis edilen ailelerden bazılarının tekaüt, ma'zûliyyet ve kadro harici maaş aldıkları anlaşılmıştır. Maaşı bulunan ailelere yevmiye verilmesi kanuna ve hazinenin menfaatlerine aykırı olduğundan maaş sahibi olan sürgünlerin maaşlarından yevmiye miktarının kendilerine, kalanının ise ailelerine verilmesinin uygun olacağına karar

gönderilmiştir. (Mehmet Temel, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler”, *Atatürk Dergisi*, IV/ 2, Erzurum 2004, s. 162).

³⁴ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (DH.EUM.MH.), Nr. 151/67, 13 Mart 1333/ 13 Mart 1917.

³⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İstanbul 1998, s. 377-379.

³⁶ BOA, DH.EUM.MH., Nr. 65/9, 22 Eylül 1329/5 Ekim 1913. Bu karar doğrultusunda yevmiye alanlardan başka sonradan müracaat eden 51 kişiye yevmiye tahsis edilmiştir. (MV. 180/13, 4 Eylül 1329/ 17 Eylül 1913).

³⁷ BOA, DH.EUM.MH., Nr. 76/20, 19 Ağustos 1329/ 1 Eylül 1913; DH.EUM.1.Şb., Nr. 2/2, 15 Teşrin-i evvel 1330/ 29 Ekim 1914.

verilmiştir³⁸. Bu karar doğrultusunda, Sinop'ta bulunan Balkan'lı bir menfi olan Kumanova'lı Adem bin Recep'in de ailesine verilen yevmiyenin kesilmesi bildirilmiştir³⁹.

Karadeniz içinde de çeşitli tarihlerde ve muhtelif sebeplerle sürgünler gerçekleşmiştir. Tokat sakinlerinden bir çok kişi uygunsuz tavırları sebebiyle bölge halkının şikayeti üzerine civar bölgelere, Amasya nüfus mukayyidi cünha vakası sebebiyle irade ile süresiz olarak Samsun'a, yine Giresun kazası halkının şikayeti üzerine Bektaşzade Emin ve damadı kötü halleri sebebiyle eyalet dahilinde başka bir mahalle sürülmüşlerdir. Benzer şekilde Perşembe kazası eski müdürü Nuri Bey, ahaliden cerime olarak para aldığı gerekçesiyle bir yıl süreyle Amasya'ya, İskilip kazasından Mehmet Atif ise hükümet aleyhine sözlü ve fiilî muhalefette bulunduğu için Sinop'a sürülmüşlerdir⁴⁰.

Sürgüne maruz kalan kişiler arasında gayrimüslim Osmanlı vatandaşları da bulunmaktadır. Bulgar cemaatinden Pırlepe'li iki kişi halkı tahrik eder şekilde şarkı söylediklerinden(!), İškodra kazasından Kin Marko ise kan güderek cinayet işlediğinden sürgün edilmişlerdir. İškodra'da bir gurup Katolik de camiye hakaret ettikleri gerekçesiyle sürülmüş ve Avusturya sefiri bu kişilerin affı için devreye girmiştir. Yine Osmanlı tebaası Musevilerden Mendel Kerimer uygunsuz hareketlerinden dolayı Osmaniye'ye sürülmüştür. Tekfurdağı Ermeni murahhası Rahip Vahirenc ise erbab-ı fesattan olup kötü niyetini çeşitli vasıtalarla gösterdiğinden oradan uzaklaştırılmıştır⁴¹. Gayrimüslimler ile ilgili alınan sürgün kararları karşısında büyük devletler zaman zaman devreye girmişlerdir. Örneğin Merzifon'daki Protestan kilisesi rahibi Mıgırdıç Karacyan kendisine isnat edilen bir töhmetten dolayı sürülünce Ankara'daki İngiltere konsolosu valilik nezdinde girişimde bulunmuştur. Konsolosa, rahip aleyhine isnat edilen töhmet ağır değilse tahliye edileceği vaadinde bulunulmuştur. Bir süre sonra İngiltere Hariciye Nazırı İngiliz Sefareti'ne telgraf çekerek verilen söz üzere rahibin salıverilmesi için teşebbüse geçilmesini bildirmiştir⁴². Ermeni Patriği de sürgünde olan Ermenilerin affı için Adliye ve Mezahib Nazırı'na bir arıza sunmuştur. Kendisine affedilebilecek durumda olanların arzuhal vermeleri bildirildikten sonra bütün tebaanın merciinin devlet olduğu, patrikhanenin ruhani işlerde kendi mezheptaşlarına mercii olabileceği, diğer konularda müdahale edemeyeceği hatırlatılmıştır⁴³.

³⁸ BOA, MV., Nr. 185/16, 29 Kanun-ı sâni 1329/ 11 Şubat 1914.

³⁹ BOA, DH.EUM.MH., Nr. 86/20, 29 Mayıs 1330/ 11 Haziran 1914.

⁴⁰ BOA, *Nefy ve Kısas Defteri*, Nr. 2, s. 187/3, Evasıt-ı Cemazilevvel 1264/ 15-25 Nisan 1848; *Nefy ve Kısas Defteri*, Nr. 3, s. 23/1, Evasıt-ı Zilkade 1263/ 20-30 Ekim 1847; *Nefy ve Kısas Defteri*, Nr. 4, s. 64/5, Evasıt-ı Safer 1275/19-29 Eylül 1858; DH.EUM.MEM., Nr. 126/48, 16 Eylül 1333/ 16 Eylül 1917.

⁴¹ BOA, Rumeli Müfettişliği Müteferrik (TFR.İ.M.), Nr. 16/ 1509, 24 Rebiülevvel 1325/ 7 Mayıs 1907; DH.MKT., Nr. 1309/66, 29 Mayıs 1285/ 10 Haziran 1869; Y.PRK.BŞK., Nr. 63/90, 10 Şevval 1318/ 31 Ocak 1901; DH. EUM.4.Şb., Nr.14/37, 22 Teşrin-i sâni 1333/ 22 Kasım 1917; Sadaret Mektubi Kalemî Mühime (A.MKT. MHM.), Nr. 699/19, 8 Kanun-ı evvel 1321/ 21 Aralık 1905.

⁴² BOA, A.MKT.MHM., Nr. 660/9, 28 Teşrin-i evvel 1311/ 9 Ocak 1896.

⁴³ BOA, Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN.), Nr. 4/2, 24 Ağustos 1305/ 4 Eylül 1889.

Sürgünlerin Talep Ve İstekleri:

Osmanlı yönetimi çeşitli suçlar sebebiyle muhtelif tarihlerde çok sayıda kişiyi sürgün ile cezalandırmış olmakla birlikte bu kişilerin sürgün yerlerine hareketlerinden itibaren talep ve şikâyetlerine duyarsız kalmamıştır. Sürülenler genellikle çeşitli gerekçeler göstererek affedilmeleri yönünde talepte bulunmuşlardır. Kendilerinin başvuruları değerlendirilmiş, gerekli incelemeler yapıldıktan sonra mevcut imkanlar dahilinde çözüm yolları aranmış ve talepleri büyük oranda karşılanmıştır. Örneğin Yakova'dan sürülen 14 kişi ile ilgili olarak Taşlıca müfettişi Mehmet Nurettin Efendi bir arıza sunmuş, halk da gönderdikleri arzuhallerle müfettişe destek vermiştir. Müracaatlarında sözü geçen 14 kişinin hiçbir şeye karışmadıkları halde Veysel Paşa tarafından görülen lüzum üzerine sürüldüğünü ifade etmişler ve fakir hallerini de gerekçe göstererek bu kişilerin affedilmelerini istemişlerdir. Balkanlardan Sinop'a müebbet kalebentliğe mahkûm olarak gönderilenlerden Yakova'lı Rıza Bey ise cezasının müebbet sürgüne çevrilmesini talep etmiş ve ileri yaşta olması sebebiyle talebine olumlu cevap verilmiştir⁴⁴.

Bazı sürgünler de menfalarının sıhhi şartlarını ve buldukları yerin hava ve suyu ile uyum sağlayamamalarını gerekçe göstererek af edilmeyi istirham etmişlerdir⁴⁵. Sürgünde bulunan Siroz'lu avukat Mustafa Nuri Efendi'nin Çarşamba'da ikamet eden eşi Fatıma Hanım ise, yardıma muhtaç olduğunu dile getiren bir arzuhal sunmuştur. Sürgünlerin devlet idarecilerinden isteklerine verilen örnekleri arttırmak ve çeşitlendirmek mümkündür. Sivas'ta sürgünde bulunan Selanik'li Süreyya Efendi Meclis-i Vükela'nın almış olduğu bir karara istinaden başvuruda bulunmuştur. Sözü edilen karara göre; askerî yönetimce idare-i örfiye mıntıkası dışına çıkarılan kişilerden Rumeli vilayetine mensup olup da memleketi istilâ edilmiş olanlar, bildirmeleri halinde hudut haricine çıkabileceklerdir. Süreyya Efendi de bu karardan istifade etmek istemiştir⁴⁶.

Kimi sürgünlerin talebi ise sürgün yerlerinin değiştirilmesi yönünde olmuştur. Amasya'da sürgünde bulunan Bosna'lı Hüseyin Bey bunlardan biridir. Kendisi geçim sıkıntısı içinde olduğunu belirterek Bolu'ya sürülmüş olan kardeşi Mehmet Bey'e ihsan edilmiş olan maaş ile idare etmek üzere sürgün yerinin Bolu'ya tahvilini talep etmiştir. Hüseyin Bey'in talebini karşılayan irade çıkmıştır. Talebine olumlu karşılık alan bir menfi de cünha vakası sebebiyle Trabzon'a sürülmüş olan Piriştine'li Ahmet'tir. Adı geçen kişi burada hem tahsil görmekte, hem de ilim neşretmektedir. Emsallerinden hareketle kendisine verilen maaşın yeterli olmadığını ve sıkıntı çekmekte olduğunu belirterek ya maaşının artırılmasını ya da İstanbul'da bir medresede ikametine izin verilmesini istirham etmiştir. Durumu değerlendirilmiş ve İstanbul'da bir medresede ikametine müsaade edilmiştir⁴⁷.

Sürgün edilen kişiler kimi zaman yöneticilerin aldığı sürgün kararının haksız olduğundan yakınmışlardır. Bu gibi durumlarda bazen sürgüne maruz kalan kişiler ve yakınları, bazen de sürülen kişinin yaşadığı mahallin yöneticileri devreye girerek sürgün

⁴⁴ BOA, MV., Nr. 226/44.

⁴⁵ BOA, *Nefy ve Kısas Defteri*, Nr. 3, s. 51/3, Evahir-i Cemazilevvel 1266/ 3-13 Nisan 1850.

⁴⁶ BOA, DH.EUM.MH., Nr. 252/64, 27 Mayıs 1330/ 9 Haziran 1914; Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Emniyet Şubesi (DH.EUM.EMN.), Nr. 59/16, 22 Kanun-ı sâni 1326/ 25 Mayıs 1904.

⁴⁷ BOA, Meclis-i Vala (İ.MVL.), Nr. 177/5266, 20 Şaban 1266/ 1 Temmuz 1850; *Nefy ve Kısas Defteri*, Nr. 3, s. 51/3, Evahir-i Cemazilevvel 1266/ 3-13 Nisan 1850.

kararının haksızlığını dile getirmişlerdir. Mesela Zile kazası halkından bir kadın, oğulları ve damadı ile birlikte “*ahval-i gayr-i marziyye*” dolayısıyla Zile’den sürülmüşlerdir. Ancak Zile kazası halkı hemşehrilerinin “*erbab-ı iffetten*” olduklarını belirterek memleketlerine dönmelerini talep eden arzuhaller göndermişlerdir. Yapılan tahkikat sonucunda sürülen kişilerin acezeden ve Kızılbaşların sayılanlarından “*sade dil*” adamlar oldukları anlaşılmış ve sürgünde buldukları zaman zarfında ıslah-ı nefis etmiş oldukları kanaatine varılarak memleketlerine iadelerine karar verilmiştir. Sinop’ta sürgün bulunan Meclis-i Mebusan kâtiplerinden Mehmet Sami de cezasına itiraz eden menfilerdendir. Sinop Mutasarrıflığı’na gönderdiği arzuhalde, siyasetle meşgul olduğu gerekçesiyle haksız olarak oraya sürüldüğünü belirtmiş ve 31 Mart Olayı faillerinin bile affedildiği bir ortamda kendisinin de affedilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hükümet ve millet aleyhine bir düşüncesinin olmadığını vurgulamış ve çoğu sürgün gibi o da ailevî şartlarını affedilmesi için gerekçe olarak göstermiştir⁴⁸. Benzer şekilde haksız olarak Prizren’den Sivas’a sürüldüğünü ileri süren bir menfi perişan halde olduğunu belirterek serbest bırakılmayı talep etmiştir⁴⁹. Debre kazası muhtar ve imamları ise kazaları halkından bazı kişiler ile ilgili olarak af başvurusunda bulunmuşlardır. Kazaları halkı adına çektikleri telgrafta, kaza ileri gelenlerinden 4 kişinin bazı art niyetli kişilerin telkinleriyle sürüldüklerini belirterek affedilmelerini istemişlerdir⁵⁰.

Kosova valisi Faik Şakir Paşa’nın merkeze gönderdiği şifre özellikle Balkanlardan sürülenler açısından bu yakınmaların pek de yersiz olmadığını düşündürmektedir. Valinin ifadesiyle, buldukları bölge yabancıların ilgisini çeken bir mahal olup burada Müslüman nüfus Hıristiyanlardan fazladır. Dolayısıyla emlak, arazi ve servetin tamamına yakını da Müslümanların tasarrufundadır. Bu sebeple Hıristiyan halk fırsat buldukça çeşitli hilelere başvurmakta, asayiş bozarak bu bölgeye müdahale vesilesi yapmaya çalışmaktadır. Valiye göre, Hıristiyanlar gizli emellerini hayata geçirebilmek için halka rehberlik edecek vasıftaki kişileri hükümetin gözünden düşürmek, nüfuzlarını kırarak sürgün ettirmek ve asayiş bozmak için çeteler kurmak gayreti içerisinde. Ecnebilerin bu teşebbüslerini sonuçsuz bırakmak ve Müslüman halkın Hıristiyan toplulukları önündeki varlığını devam ettirmek için özellikle sözü geçen kişilerin sürülmeleri hususuna dikkat edilmelidir. Vali ayrıca, kabahatli olanların doğru tespit edilip, doğru cezalar verilmesinin ve suçsuz olup uzun yıllardır mahbeslerde tutulan kişilerin durumlarının dikkate alınmasının önemine vurgu yapmıştır⁵¹.

Affa mazhar olan sürgünler affedildikten sonra da devletten bir takım isteklerde bulunmuşlardır. Örneğin yukarıda sözü edilen Çorum’daki siyasî sürgünler, Harbiye Nezareti’ne topluca başvuruda bulunarak memleketlerine gidecek paralarının olmadığını belirtmişlerdir. Bahsi geçen menfiler ayrıca, Suriye bölgesi Araplarına muhacirin tahsisatından binlerce liralara verilerek nakliye masraflarının karşılandığını ifade etmişler ve

⁴⁸ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT.), Nr. 1581/96, 25 Kanun-ı evvel 1304/ 6 Ocak 1889; Dahiliye-Kalem-i Mahsus (DH.KMS.), Nr. 63/33, 31 Ağustos 1329/ 13 Eylül 1913.

⁴⁹ BOA, DH.EUM.1.Şb., Nr. 4/17, 4 Ağustos 1332/ 17 Temmuz 1916.

⁵⁰ BOA, Y.PRK.UM., Nr. 19/86, 11 Teşrin-i sâni 1306/ 23 Kasım 1890.

⁵¹ BOA, Y.PRK.ASK., Nr. 196/37, 23 Mayıs 1319/ 5 Haziran 1903.

kabahatlerinin kimsesizlik mi, Türk olmak mı olduğunu sorarak dönüşleri için gerekli nakliye masrafının hükümetçe karşılanmasını istemişlerdir. Çorum'daki menfilerin girişimleri sonuç vermiş ve kendileri için 28 bin kuruş gönderilmiştir⁵². Sinop'ta sürgünde olan ve salıverilen Hatice Baise de dönüş masrafı için münferiden başvuruda bulunan menfilerdendir⁵³. Osmanlı yönetiminin sürgünlere bu konuda mümkün olan imkanları sağladığına dair çok sayıda uygulama vardır. Örneğin 1911 yılında padişahın cülus yıldönümü münasebetiyle affa uğrayanlardan çok fakir olup sürgün yerlerinden dönmeye gücü olmayanların yol masrafları için 5 bin kuruş tahsisi yönünde karar çıkarılmıştır⁵⁴.

Sürgünler bazen kendileri için çıkarılan genel aflardan yararlanarak bu cezadan kurtulurlarken bazen de yönetimin münferit af kararlarından yararlanmışlardır. Örneğin İlbasan Divan-ı Harbi'nde Peklin'li Timur Paşa'nın üç yıl süre ile sürülmesine karar verilmesine rağmen sonradan adı geçen kişinin malûl ve tedaviye muhtaç olduğu anlaşılması ve affı için irade çıkmıştır⁵⁵.

Sürgünler İçin Yapılan Düzenlemeler:

II. Meşrutiyet'ten sonra özellikle siyasî sürgünlerle ilgili düzenlemelere ağırlık verildiği söylenebilir. Öyle ki siyasî sebeplerden dolayı sürülen ya da bazı sebeplerle yabancı memleketlere firar edip dönenlerden kendilerine maaş tahsisini talep edenlerin bazılarını sürgün yerlerinde maaş ve yevmiye verilmemiş, üstelik eski memuriyetlerine başkaları tayin edilmişti. Bu konumdaki kişilerin durumları 1909 yılı başında Meclis-i Vükelâ'da gündeme getirilmiş ve sürülenler lehinde karar alınmıştır. Buna göre, sürgün ve firarilerden daha önce memuriyeti bulunmayanların memuriyet, maaş ve yevmiye talep etme hakları yoktur. Daha önce memuriyette bulunanların memuriyet vazifelerinden dolayı bir zimmet ya da ilişkileri yoksa önceki hizmetlerine muadil bir memuriyette istihdam edilmeleri uygun görülmüştür. Ayrıca, bunlar içinde talebe olup da yüksek tahsil görmüş olanların mektebe kayıt ve kabulleri kanunen mümkün olmayacağından bunlardan iyi hali görülenlerin polislik gibi uygun bir hizmette istihdamlarının merkeze bildirilmesine karar verilmiştir⁵⁶. Daha sonraki yıllarda ise bu durumdaki kişilerin affedilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda sözü edilen şahıslardan affı uygun görülenleri belirlemek için bir encümen oluşturulmuştur. Etraflı bir araştırmadan sonra 190 kişinin affı için irade çıkmıştır⁵⁷.

1913 yılı başında ise, Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla daha önce hükmen sürülüp rütbe ve nişanları alınmış olan erkân, ümera ve zabitanın ilk etapta yalnız ailelerine maaş tahsis edilmesi, muhakeme edilmeksizin idareten sürülüp rütbe ve nişanları alınanlar için de aynı kanun doğrultusunda muamele yapılması, sahip oldukları rütbelere göre tekaütlerinin icra edilmesi ve vefat edenlerin ailelerine bu suretle maaş verilmesi karara bağlanmıştır. Ayrıca idare-i örfiye kararıyla mahkûmen sürülüp sonradan affa mazhar

⁵² BOA, DH.EUM.MH., Nr. 188/ 72, 25 Kanun-ı evvel 1334/ 25 Ekim 1918.

⁵³ BOA, DH.EUM.MH., Nr. 189/13, 15 Ramazan 1335/ 5 Temmuz 1917.

⁵⁴ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Kalemi (DH.EUM.VRK.), Nr. 7/ 38, 30 Kanun-ı sâni 1326/ 12 Şubat 1911.

⁵⁵ BOA, MV., Nr. 165/20, 9 Mayıs 1328/ 22 Mayıs 1912.

⁵⁶ BOA, MV., Nr. 124/ 27, 5 Muharrem 1327/ 28 Ocak 1909.

⁵⁷ BOA, MV., Nr. 227/95, 14 Nisan 1328/ 27 Nisan 1912.

olanlar arasında ihtiyaçlı olduğu tespit edilenlere yaşlılık ve malûliyet gibi şartlar aranmaksızın salıverildikleri tarihten itibaren maaş tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁸.

Sürgüne gönderilen Osmanlı vatandaşlarının durumu Meclis-i Mebusan'da da sık sık gündeme gelmiştir. 10 Mart 1910 tarihli kanun sürgünleri ilgilendiren bir düzenlemeyi kapsamaktadır. Buna göre, Divan-ı Harb-i Örfî kararıyla kanunen veya idareten kürek, kalebendlik ve nefy cezalarıyla mahkûm olanların ve rütbeleri alınanların tekaüt hakları düşecektir. Fakat bunlardan hizmet süreleri ailelerine maaş tahsisine müsait olanların mahbûsiyyet ve nefylerinde ailelerine askerî, mülkî ve ilmî tekaüt kanunları hükümlerine uygun olarak isabet edecek maaş verilecektir. Kendileri tahliye olduklarında bu maaş kesilip, vefat ettiklerinde yine ailelerine tahsis edilecektir⁵⁹. Meclisin 28 Nisan 1910 tarihli oturumunda ise kürek, kalebendlik ve nefy cezalarıyla mahkûm olanların ailelerinin sefaletten korunması için Askerî Tekâüd Kanunu'na bir madde ilavesi gündeme gelmiş ancak kabul görmemiştir⁶⁰. Aynı konu ile ilgili olarak Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa da bir tezkire sunmuştur⁶¹.

Divan-ı Harp kararıyla mahkûm veya idareten sürülenlerin tekaüt maaşları konusu mecliste 13 Haziran 1910 tarihinde de ele alınmıştır. Bazı mebuslar eski devir ricalinden Divan-ı Harp kararıyla memleketten çıkarılmış olan bazı kişilere tahsis edilen tekaüt maaşlarının kanuna aykırı olduğunu belirterek, tahsis edilenlerin neye göre belirlendiğini sadrazamın açıklamasını istemişlerdir. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Mülkiye Tekâüt Kanunu'nun 112. maddesine göre müebbeten memuriyetten mahrum ve hukuk-ı medeniyeden ıskat cezalarıyla mahkûm olanların tekaüt maaşı alamayacaklarını, mahkûmlar ölürler ise ailelerine hak ettikleri tekaüt maaşının verileceğini belirtmiştir. Sadrazama göre burada kanunun amacı bellidir. Bir kimse memuriyetten müebbeten mahrum olursa serbest gezip, bir iş tutabilir. Ancak ölürse ailesini geçindirecek veli kalmadığından maaş verilir. Eğer kürek ya da kalebentliğe mahkûm ise ailelerine bakacak adam kalmadığından kanun onlara merhamet ederek velileri ölmüş gibi ailelerine maaş verir. Hürriyetlerine kavuştuklarında ise bu maaş kesilir, çünkü ortada ailelerini geçindirecek veli vardır. 31 Mart Olayı'ndan sonra kurulan divan-ı harplerde verilen hükümler doğrultusunda bazı kişiler idarî bir tedbir olarak başka yerlere gönderilmişlerdir. Nitekim Meşrutiyet'in ilanından sonra bazı eski rical halk nazarında kötü görülmüş, haklarında bir galeyana olmuştur. Hükümet bir süre bunları emniyet altına almak durumunda kalmıştır. Divan-ı Harb-i Örfîye Kararnamesi'nin verdiği salahiyyete dayanarak idarî bir tedbir olmak üzere İstanbul dışında bir yerde oturmaları uygun görülmüştür. Onlar hakkında herhangi bir mahkûmiyet, muhakeme, kürek cezası vb. yoktur. Dolayısıyla bu idarî tedbir tekaüt maaşından mahrumiyet için bir sebep teşkil etmemektedir⁶². 26 Kasım 1911 tarihinde de Konya mebusu Mehmet Emin Efendi sözü edilen kişilere yönelik bir

⁵⁸ BOA, MV., Nr. 229/16, 3 Safer 1331/ 11 Ocak 1913.

⁵⁹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)*, Devre (D):1, İctima Senesi (İS):2, Levayih ve Tekalif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları Sene: 1325-1326, Ankara 1992, s. 227.

⁶⁰ *MMZC*, D:1, İS:3, III, Ankara 1986, s. 42-43.

⁶¹ *MMZC*, D:1, İS: 2, XIV, s. 430.

⁶² *MMZC*, D:1, İS:2, VI, Ankara 1986, s. 224-229.

kanun layihası sunmuştur. Bu layihada eski devirlerde sürülen veya firarda bulunanların o zamanlara ait vergi borçlarının silinmesi teklif edilmiştir⁶³.

I. Dünya Harbi arifesinde de sürgün edilenlerle ilgili düzenlemelere devam edildiği anlaşılmaktadır. 21 Nisan 1914 tarihinde kabul edilen 89 numaralı kanuna göre “*mağdurin-i siyasiyeden olan memurinin menfa ve mahbeste geçirdikleri zamanın tamamı ve firarilerin firarilikte geçirdiği müddetin iki senesinin tamamı ve iki seneden fazlasının nısfı müddeti tekaüdiye ve ma’zûliyyetlerine mahsub edilecek ve ma’zûliyyet aidatı aranılmayacaktır*”⁶⁴. Hemen Cumhuriyet’in ilanı öncesinde de sürgünlerin ceza süreleri ile ilgili bir kanun layihası hazırlanmış ve 18 Ekim 1923’te meclise sunulmuştur. Söz konusu layiha, ceza müddetlerinin üçte ikisini ikmal eden mahkûmların kalan cezalarının affına, müebbeten kürek, kalebendlik ve sürgüne mahkûm bulunanların cezalarının on beş seneye tahviline dairdir. Bu kanun layihasının 2. maddesinde “*suret-i kat’iyede müebbed kürek, kalebendlik ve nefye mahkûm olanların cezaları 15 sene kürek, kalebendlik ve nefye tahvil edilmiştir*”, ifadesi yer almıştır⁶⁵.

Sonuç:

Verilen bilgi ve örneklerden anlaşılacağı üzere sürgün olgusu Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarından itibaren mevcuttur. Devletin kuruluş yıllarında daha çok iskân amaçlı sürgünler gerçekleştirilirken ilerleyen zamanda cezalandırma amacı ön plana çıkmıştır. Tanzimat’tan sonraki süreçte ise Batı hukuku ile etkileşimin de bir sonucu olarak bedene yönelik cezalar azalmış ve sürgün daha sık başvurulan cezalandırma yöntemlerinden biri olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren asayiş ve güvenlik sorununun daha fazla hissedildiği Balkanlarda da sürgün ile cezalandırma yöntemine sıklıkla başvurulduğu anlaşılmaktadır. Balkanlardan sürülenlerin bir bölümü Kastamonu, Sivas, Çorum, Samsun, Trabzon gibi Karadeniz vilayetlerine gönderilmişlerdir. Genel olarak sürülenlerin asayiş bozmak, halkı huzursuz etmek, yetki ve nüfuzu kötüye kullanmak, otoriteye karşı çıkmak, eşkıyalık, katl, gasp, yaralama gibi fiiller dolayısıyla buldukları bölgelerden uzaklaştırıldıkları anlaşılmaktadır. Sürülenlerin bir kısmı sürgün kararının haksız olarak verildiğini ifade ederek bir kısmı bulunduğu yerin iklim şartlarını gerekçe göstererek bir kısmı da yaşlılık ve sağlık sorunlarını öne sürerek affedilmeyi talep etmiştir. Gerek bu talepler gerekse maddi içerikli başvurular hükümetçe değerlendirilmiş mazereti geçerli görülenler ya da ıslah-ı nefis etmiş olabileceği düşünülenler salıverilmiştir. II. Meşrutiyet’ten sonraki dönemde özellikle siyasî sürgünlerin durumları ile ilgili düzenlemeler yapılmış ve sürülenlerin sıkıntılarını gidermenin yolları aranmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

- A.MKT.MHM.

⁶³ MMZC, D:1, İS: 4, II, s. 43.

⁶⁴ MMZC, D:3, İS:1, II, Ankara 1991, s. 88.

⁶⁵ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi, D:2, İS:1, II, s. 773-778.

- DH.EUM. 1.ŞB., DH.EUM. 4.ŞB., DH.EUM.ECB., DH.EUM.EMN., DH.EUM.MEM.,
DH.EUM.MH., DH.EUM.VRK., DH.KMS., DH.MKT.
- İRADE DAHİLİYE
- İ. MVL.
- MV.
- *Nefy ve Kıyas Defterleri*
- TFR.1.M.
-Y.PRK.A., Y.PRK.ASK., Y.PRK.AZN., Y.PRK.BŞK., Y.PRK.MK., Y.MTV.,
Y.PRK.UM.

Gazeteler-Zabıtlar:

The Times

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Araştırma Eserler ve Makaleler:

- AĞANOĞLU, H. Yıldırım; *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç*, İstanbul 2001.
ARSLAN, Hüseyin; *XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün*, İstanbul 2001.
AYDIN, Mehmet Akif; “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi”, *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 15-20.
BARKAN, Ömer Lütfi; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul 1949, 11(1-4), s. 524-569.
BOZKURT, Gülnihal; *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara 1996.
CİN, Halil-Ahmet Akgündüz; *Türk Hukuk Tarihi*, I, İstanbul 1995.
DOĞRU, Halime; “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Fetih ve İskan Siyaseti”, *Türkler*, IX, s. 165-176.
EMECEN, Feridun M.; “XVI. Asır Başlarında Bir Göçün Tarihçesi Gelibolu’da Sirem Sürgünleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, X, İstanbul 1990, s. 161-179.
İNAN, Kenan; “Fatih Sultan Mehmet İstanbul’un Fethi ve Etkileri”, *Türkler*, IX, s. 279-311.
İNBAŞI, Mehmet; “Balkanlarda Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti”, *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 154-164.
İPŞİRLİ, Mehmet; “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, İstanbul 1982, s. 203-248.
ÖNDEŞ, Osman; “Malta Sürgünleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, II/11, İstanbul 1970, s. 44-49.
Şemseddin Sami; *Kamüsü’l-Türki*, Dersaadet 1317.

- TEMEL, Mehmet; “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında 1907 Tarihli Lahey Sözleşmelerine Aykırı Davranan İtilaf Devletlerine Karşı Osmanlı Devleti’nin Aldığı Bazı Önlemler”, *Atatürk Dergisi*, IV/2, Erzurum 2004, s. 161-177.
- TUNAYA, Tarık Zafer; *Türkiye’de Siyasal Partiler*, I, İstanbul 1998.
- TÜRKEŞ, A. Ömer; “Malta Sürgünleri”, *Popüler Tarih*, Kasım 2002, s. 50-55.
- ULUÇAY, M. Çağatay; “SÜRGÜNLER Yeni ve Yakınçağlarda Manisa’ya ve Manisa’dan Sürülenler”, *Belleten*, 60/15, Ankara 1951, s. 507-592.
- YILDIZ, Gültekin; *Osmanlı Devleti’nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- YÜCEL, Yaşar-Selami Pulaha; *I. Selim Kanunnamesi*, Ankara 1995.